

- 22 Wierchowski M. Sprawa Chełmszczyzny w rosyjskiej Dumie Państwowej // Przegląd Historyczny. – 1966. – № 1.
- 23 Wiczorkiewicz P. Biskup Eulogiusz i oderwanie Chełmszczyzny od Królestwa Polskiego // Historia XIX i XX wieku: Studia i materiały. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1979.
- 24 Cabaj J. Społeczeństwo guberni chełmskiej pod okupacją niemiecką i austriacką w latach I wojny światowej. – Siedlce, 2006.
- 25 Wrzyszczyński A. Gubernia chełmska. Zarys ustrojowy. – Lublin, 1997.
- 26 Pasternak J. Narys istorii Chołmszczyzny i Pidljaszja. Nowszy czasy. – Winnipeg–Toronto 1968. – P. 116–117.

Summary

Jaroslav Cabaj

Sprawa unicka w guberni siedleckiej

A sketch of greek-catholic's problems on the siedlecka's gubernia territory is considered in the article. Following themes are observed: characteristic of greek-catholic people who lives on Podlasie, deeds which was made by Russian authorities to russificate those religion groups with enforcing them to be an orthodox, religious life in the period 1875–1905 and Edict of Toleration issued by Tsar Nicholas II of Russia (1905).

Keywords: greek-catholic, Siedlecka gubernia, Tsar Nicholas II

Ірина Верховцева

Іудеї, вірмено-григоріани та католики у Подунав'ї (XIX ст.)

Охарактеризовано етноконфесійні групи іудеїв, вірмено-григоріан, католиків Українського Подунав'я у контексті соціокультурного розвитку краю в XIX ст.

Ключові слова: іудеї, вірмено-григоріани, католики, Українське Подунав'я, етноконфесійні групи

Південно-західна частина Одещини, розташована між Дністровським лиманом та Дунаєм, через особливу історичну долю у новітній науковій літературі виділяється в окремий регіон Українське Подунав'я¹. Специфічне географічне розташування краю (у Північно-Західному Причорномор'ї, на перетині торговельних, міграційних шляхів, культурних контактів євразійського масштабу, в зоні динамічних геополітичних протистоянь між державами, що прагнули домінувати в Середземномор'ї та Причорномор'ї) обумовило чисельні переселення сюди народів з різних областей континенту². Колоністи «імпортували» не тільки матеріально-культурні новації, а й світоглядні уявлення, релігійні ідеї. Саме тому етноконфесійна карта краю характеризується надзвичайним

різноманіттям. Хоча домінуючою конфесією двох останніх століть було і залишається православ'я³, до провідних конфесій у регіоні належать також іудаїзм, вірмено-григоріанство, католицизм, що сповідувались чисельними переселенцями давнини, середньовіччя та модерних часів. Вивчення історії розвитку названих етноконфесійних груп у краї слугує завданням духовного піднесення його мешканців, їх культурній комунікації, сприяє формуванню регіонального соціуму, мобілізації населення на вирішення питань господарського і загалом культурного життя своєї малої батьківщини.

Етноконфесійний розвиток Подунав'я сьогодні науковцями активно досліджується⁴. Сторінка історії краю, пов'язана з існуванням у ХІХ ст. громад іудеїв, вірмено-григоріан, католиків, належить до числа маловивчених⁵. Не претендуючи на усебічне висвітлення проблеми, у цій статті зосередимося на характеристиці названих етноконфесійних груп тими часами.

Громади іудеїв та вірмен на землях Українського Подунав'я з'явились ще у давнину. Спільною прикметою історичного буття перших і других, напевно, є трагічна доля вигнанців з рідних земель через іноземне загарбання. Розселяючись у багатьох куточках ойкумени, ці народи назавжди закарбували своє ім'я в історії Причорноморських земель. Перебування на берегах важливих водних комунікаційних мереж дозволяло їм мобільно реагувати на політичні і господарські зміни на новій батьківщині, рятуючись від чергової неолі та шукаючи куточки, де складались сприятливі умови для збереження їх етнічної самобутності, успішної господарської діяльності, у контексті чого спільною для обох народів було заняття комерцією: з давнини євреї та вірмени становили чи не найбільш активні спільноти у міжнародній торгівлі⁶.

Християнська традиція стверджує, що охрещені вірмени були апостолами Фаддеем та Варфоломеєм. На початку ІV ст. за царя Трдата ІІІ Великого зусиллями Святого Григорія християнство стає офіційною релігією Вірменії. Після Халкідонського Вселенського церковного собору 451 р. вірменська церква не приймає його рішень і залишається вірною у христологічних питаннях рішенням Третього собору в Ефесі (431 р.), тому у світовому християнстві вона посідає особливе місце, за нею закріпилась назва Апостольської Вірменської⁷. Поширення цієї конфесії у світі, як правило, пов'язане з міграціями вірмен. Проникнення на землі Українського Подунав'я іудаїзму також пов'язане з певною етнічною спільнотою – з євреями. Активна колонізація берегів Чорного моря цим народом слідує за вигнанням його римлянами з Палестини у 135 р., хоча, як стверджують фахівці, перші іудейські громади, ймовірно, існували на Чорноморському узбережжі і в попередні часи. Шляхи міграції євреїв на землі України пролягали через Малу Азію та Кавказ. Оскільки з Малою Азією Подунав'я поєднується чорноморською береговою лінією, то саме з південного заходу, безумовно, тягнулись стежки, які

вели цей народ у пошуках кращої долі через наші землі. Другою потугою, що сприяла розселенню євреїв в давнину у Північному Причорномор'ї, стало їх скупчення у VII–VIII ст. в Хозарському каганаті⁸.

Раннє середньовіччя, за висловом російського дослідника С. Карпова, стало «переломним часом» в історії народів Європи, змінюється карта Причорномор'я, торуються нові торговельні шляхи⁹. Зокрема, падіння Хозарії у IX ст. дало імпульс черговій хвилі колонізації євреями чорноморського узбережжя, а вірменської держави Багратидів в XI ст. під ударами турків-сельджуків, відповідно, – масовому розселенню у регіоні вірмен, в тому числі – на берегах Дунаю¹⁰. Серед колоністів Подунав'я тих часів були і тюркські «гості»: ще з VII ст. за регіон змагались авари, болгари, печеніги тощо, а у XII ст. краєм опанували половці-кумани. Останні зазнали на цих землях впливу західної християнської традиції: католицька церква, прагнучи посилити свій вплив у Причорномор'ї, засновує тут половецьку єпархію¹¹. Таким чином, вже з раннього середньовіччя усі три розглядувані конфесії є складовою різнобарвної етноконфесійної карти краю. У ранньомодерні часи на початку XVII ст. секретар папського легата єпископ Амелія Антонія-Марія Граціані у творі «Чотири книги про життя кардинала Джиованні-Франческо Коммедоне» повідомляв після спілкування з вірменами Львова, що останні втекли зі своєї батьківщини через утиски турків, дістались гирла Дунаю, а пізніше їх частина звідси попрямувала в землі Русі та оселилась у Львові. Вірменський історик Г. Даранагці на початку XVII ст. згадував про вірмен, яких турки силоміць переселили з нижнього Дунаю до Константинополя. Відомий турецький мандрівник XVII ст. Евлія Челебі серед мешканців краю також згадував вірмен та євреїв. Існування у гирлі Дунаю генуезьких факторій Кілія та Лікостомо, напевно, вказують на поширення у Подунав'ї тими часами католицизму. Мешканці подунайських колоній іудейського, вірмено-григоріанського та католицького сповідань передусім займались торгівлею та ремісництвом, їх громади мали самоврядування. Зокрема, як стверджують дослідники, вірмени Подунав'я встановили міцні економічні зв'язки з торговельними осередками Галицького Прикарпаття, а Кілія та Акерман належали до числа ключових пунктів міжнародної торгівлі на берегах Чорного моря. Згодом ці міста разом з Ізмаїлом стали вогнищами вірменської культури у Північно-Західному Причорномор'ї¹². Отже своєю діяльністю розглядувані етноконфесійні групи протягом усього середньовіччя та на початку нових часів були активними учасниками етнокультурних процесів у Подунав'ї, пов'язували Схід та Захід, разом з іншими народами Причорномор'я творили нове «обличчя» східноєвропейського світу, несли у Подунав'я, за висловом Гордона Чайлда, досягнення міської культури¹³.

XVIII століття для представників розглядуваних етноконфесійних груп краю стало часом випробувань. Через змагання за регіон Туреччини і Росії чимало разів змінювались етнокультурна конфігурація та соціально-політичні умови розвитку Подунав'я. Російсько-турецькі війни перетворили Подунав'я на небезпечну для мешкання зону. Тим не менш край залишається привабливим куточком для торговців: за повідомленням молдавського історика початку XVIII ст. Д. Кантемира, поблизу Кілії зупинялись торговельні кораблі з Єгипту, Венеції, Рагузи, а мешканцями самої Кілії були, «крім турок, жида, християни, вірмени». Для забезпечення їх конфесійних потреб у краї будуються культурні споруди. Зокрема, на Акерманщині славетною пам'яткою місцевої культури став вірмено-григоріанський храм Успіння Пресвятої Богородиці, збудований 1747 р. Місцеве вірменське духовенство підпорядковується Львівському єпископу, який, у свою чергу, перебуває в орбіті впливу Ечміадзинського єпископату Апостольської Вірменської церкви. Існували вірменські храми й у Кілії. Унікальним артефактом з історії вірмен Подунав'я стала Четї Мінеї, датована початком XVIII ст. і написана у Бахчисараї. Вона була розміщена «біля брами» кілійської Богородичної церкви. Це джерело свідчить про розгалужені зв'язки вірмен Подунав'я зі співвітчизниками, що мешкали у Північному Причорномор'ї. Ще один артефакт перебуває в Національному музеї історії України у Києві: вкритий золотом срібний хрест, принесений у дар вказаному кілійському храму, як повідомляє надпис на хресті, 1744 р. «стараннями махтесі Арутина і священника Арута Чиктишичи». Також у Кілії з тих часів збереглись кілька епітафій вірменською на могильних плитах. Їх вивченням, зокрема, займався брат відомого художника-мореніста Габрієл Айвазовський, який наприкінці XVIII ст. був духовним намісником російських вірмен, начальником Нахічевано-Бессарабської єпархії, до складу якої, напевно, в тих часах входило і Подунав'я. У 1792 р. російська влада організувала переселення звідси вірмен у спеціально збудоване на території Молдавії місто Григоріополь, внаслідок чого чисельність цієї етнічної групи у краї значно зменшилась¹⁴.

XIX століття для Подунав'я, безперечно, «розпочалось» у 1812 р.: в результаті перемоги над Туреччиною у черговій війні з нею Росія здобула Пруто-Дністровське межиріччя, яке кількома роками пізніше отримало офіційний статус окремої адміністративної одиниці – Бессарабської області. До її складу увійшли і землі Подунав'я (територія питомої ваги Акерманського та Ізмаїльського цинутів, перетворених на повіти)¹⁵. Відкрилась нова сторінка історії регіону, це були часи культурної і господарської розбудови краю. У 1813 р. засновано Кишинівсько-Хотинську єпархію Руської православної церкви, під юрисдикцію якої потрапило і Подунав'я. Руська церква мала статус офіційної

конфесії, у своїй діяльності тут вона спиралась на потужну християнську традицію, що існувала у цьому краї з апостольських часів. До того ж церква розглядалась як сила, здатна сприяти реалізації геополітичних планів імперії Романових, зокрема об'єднанню під егідою Росії слов'янських народів Півдня Європи та просуванню православної імперії у Південне Причорномор'я в контексті реалізації так званого «грецького проекту Катерини II». Останній, як відомо, передбачав розширення кордонів імперії у Причорномор'ї за рахунок Туреччини та створення під владою православної монархії Романових «нової Візантійської імперії». Такі наміри російського уряду, безумовно, включали і плани щодо зміцнення тут позицій православної церкви¹⁶. Природно, що влада стримувала зростання неправославних конфесій у регіоні.

У ході військового протистояння між Росією та Туреччиною протягом 1806–1812 рр. край практично збезлюднів: питома вага мешканців рятувалась втечею від руїни військового часу; частина ж, а саме татари, була депортована звідси новою владою. Натомість етноконфесійна карта краю залишається доволі різнобарвною. У славнозвісному Наказі сенату № 25248 про заснування міста Тучков у 1812 р. серед місцевих мешканців, крім «греків, болгар, некрасівців», згадано вірмен, євреїв «та інших родів...»¹⁷. Архівними джерелами кількома роками пізніше засвідчено, що серед людної новозаснованого міста Тучков були ветерани війни, інваліди, службовці команд фортеці, для забезпечення конфесійних потреб яких у місті функціонував католицький молитовний дім¹⁸. Отже на початку XIX ст. етноконфесійні групи іудеїв, вірмено-григоріан та католиків є складовими полікультурного соціального простору Подунав'я.

У першій половині XIX ст. Подунав'я було тією частиною Бессарабії, де мешкало найменше євреїв, хоча Бессарабську область і було включено до «смуги осілості»¹⁹. У місті Тучков (Ізмаїл) у 1820 р. налічувалось 224 чоловіки й 140 жінок іудейського віросповідання та 3 євреї-іноземці²⁰, у 1828 р. – всього 158 євреїв. В Кілії у 1828 р. мешкало 67²¹, у 1836 – 345 осіб іудейського віросповідання²². У 1830-ті рр. євреям було заборонено селитись ближче, ніж за 50 верст від державного кордону, внаслідок чого питома вага єврейського населення Подунав'я мусила його покинути. У подальшому обмеження в розселенні євреїв продовжувались: фактично не дозволялись їх в'їзд до Подунав'я з інших країн²³ та переселення з інших губерній Росії²⁴. Виключення становить недолуга спроба переселити у 1830-х рр. до Ізмаїлу євреїв з Миколаєва, яка, по суті, через бюрократичні негаразди закінчилася скандалом²⁵. Життя і господарська діяльність євреїв перебували під пильним наглядом поліцейських установ, євреям не дозволялось тримати «в услуженії» християн²⁶, мешкати приписувалось лише у містах і містечках, де були кагали²⁷. У 1844 р. в краї було скасовано кагали та прикагалки, а їх справи передано до міських дум

та ратуш²⁸. На середину XIX ст. кількість єврейського населення в Подунав'ї значно зменшується, хоча єврейська діаспора існує, єврейських колоній в краї фактично немає²⁹.

Наприкінці XIX ст. у джерелах фіксується значно більша кількість мешканців євреїв в краї, зокрема, в Акермані – 5573 особи³⁰, в Ізмаїлі – 2736³¹, у Кілії – 286³², що певною мірою пояснюється лібералізацією в Росії політики щодо євреїв³³. Для забезпечення їх культових потреб будуються синагоги та молитовні дома. Приміром, в Ізмаїлі тими часами було дві синагоги (Хоральна і «Старообщественная») та кілька молитовних домів: «Ботюшанський», «Бесгамадриш», «Псалтирь». Місто мало «казенного» равїна, вибори якого усіяко регламентувались владою: кандидат мав надати місцевим урядовцям метрику про народження та диплом про освіту і тим самим засвідчити відповідність своєї особи освітньому цензу³⁴. Члени правління синагог та молитовних домів також обирались своїми громадами³⁵, їх вибори, як і вибори равїна, перебували під пильним наглядом місцевих урядовців та поліцейських³⁶. Зокрема, у 1893 р. на виборах ізмаїльського равїна головував міський голова Сава Сандулов³⁷, равїном на трирічний термін обрано було Шевеля Френдзеля, який закінчив курс равїнського училища³⁸. Дозвіл на вибори надавав губернатор, Бессарабське губернське правління затверджувало їх результати³⁹. Обрані равін та духовне правління місцевих іудеїв давали присягу на вірність Російській державі⁴⁰. Метричні книги та списки прихожан синагог місцевими іудейськими громадами подавались до міської управи⁴¹. На початку XX ст. кількість євреїв у Подунав'ї значно зростає, край було поділено на равїнати: іудеїв Болграда приписали до Ренійського равїнату, селища Чичма та посаду Вилкове – до Кілійського, у веденні Ізмаїльського равїна залишили тільки іудеї самого Ізмаїла⁴².

Як наголошувалось вище, кількість вірменської діаспори у Подунав'ї на зламі XVIII–XIX ст. значно скоротилась через переселення питомої ваги цієї етнічної спільноти до Григоріополя. Натомість вірмено-григоріани в краї усе ж існують. Вірменська колонія в Ізмаїлі фігурує у славнозвісному «Наказі» про заснування міста Тучков в 1812 р.⁴³ У 1820 р., за архівними даними, в Ізмаїлі мешкало вірмен 150 осіб чоловічої і 128 осіб жіночої статі, а також вірмени-волонтири⁴⁴, діяла вірмено-григоріанська церква Успіння Пресвятої Богородиці⁴⁵. У 1830 р. вірменин Саркіз, як свідчать архівні джерела, намагався викупити ділянку землі в Ізмаїлі під будівлю храму⁴⁶. У Кілії, Болграді, посаді Вилкове, як засвідчено архівними джерелами, в першій половині XIX ст. вірмен не було⁴⁷. Найчисельніша у Подунав'ї громада вірмен протягом XIX ст. мешкала в Акермані, тоді як в Ізмаїлі наприкінці XIX ст. налічувалось 93 особи вірмен, у Кілії – 300, а в Акермані – 606 осіб. На Акерманщині в тому часі

діяло і кілька культових споруд вірмено-григоріан: Святоуспенська церква в місті Акерман та каплиця у посаді Шабо⁴⁸.

Кількість католиків у Подунав'ї протягом XIX ст., за архівними джерелами, поступово зростає, хоча російська влада цілеспрямовано обмежує права представників неправославних християнських конфесій. 19 жовтня у 1828 р. сенат 676-ю статтею свого наказу постановив: «без потреби римських церков не будувати», дозвіл на будівлю релігійних споруд могли отримати громади католиків, які налічували не менше 100 дворів, у кожному в середньому мало мешкати по 4 особи⁴⁹. У 1830 р. Ізмаїльський комерційний суд розглядав справу, згідно з якою кілька негоціантів Ізмаїлу вступили у суперечку за право викупити ділянку землі під будівлю культової споруди. Серед таких були опікувачі римо-католицького «костелу», зокрема негоціант Ліскевич. В матеріалах справи зазначається, що місцева влада надала перевагу не йому, а О. Славичу. При цьому зазначено, що частина католиків з Ізмаїлу планує повернутись на своє місце мешкання у Польщу⁵⁰. У 1833 р. заповіла своє майно для будівлі римо-католицького костелу удова Вахинцева, про що в Ізмаїльську поліцію подав рапорт ксьондз Антоній Манковський⁵¹. У 1840 р. серед людності міста Тучков постійно мешкало 300 католиків з купців, міщан та інших цивільних осіб, а також близько 600 осіб ветеранів війни, інвалідів, службовців команд фортеці, для забезпечення їх культових потреб в місті функціонував католицький молитовний дім⁵². У Кілії тими часами налічувалось 3 особи католицького віросповідання, у Рені – 6, Болграді – 4 особи⁵³. В 1842 р. кількість католиків в краї збільшується: в Ізмаїлі їх вже 641 особи, Кілії – 27, Рені – 20, Болграді – 14, а в 1844 р. усього католицького віросповідання в краї налічується 667 чоловіків та 645 жінок⁵⁴, тобто 1312 осіб. Католики цих міст складали одну парафію, підлягали юрисдикції Кам'янець-Подільського єпископа⁵⁵. На початку 1840-х рр. останній звернувся у правління Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора з клопотанням дозволити побудувати в Ізмаїлі костел. Прохання про це висловили також парафіяни-католики міста. Вони подали у канцелярію генерал-губернатора план споруди з кошторисом, який передбачав використання 1630 крб сріблом приватних пожертв та 5 тис. крб позики з казни, а також значні суми з так званого «10-відсоткового Бессарабського капіталу»⁵⁶. Натомість влада затребувала на це згоди Кишинівського і Хотинського архієпископа Дімітрія, місцевого благочинного православних парафій Іосифа Глизяна. Було зазначено, що місцеві католики мають свій молитовний дім, їх кількість недостатня, щоби дозволити їм побудувати костел. Кілька років велось бюрократичне переписування між чиновниками, у 1845 р. було укладено акт, що засвідчив: католицький молитовний дім перебуває у «повній вітхості»⁵⁷. До канцелярії генерал-губернатора було навіть

подано списки парафіян-католиків Ізмаїльщини, серед яких такі прізвища, як Домбровський, Затвардницький, Скальський, Янушевський, Рожнятовський⁵⁸. Попри все, костел в Ізмаїлі було збудовано, останні метричні записи у ньому датовано 1909 р.⁵⁹

У другій половині XIX ст. в краї мешкає чимало польської людності. На початку 1860-х років, коли край перейшов під владу Дунайських князівств, питома вага їх симпатизувала польським революціонерам, які планували підбурити населення Бессарабії на повстання проти Росії. У Кілії представники польського Жонду збирали з місцевих поляків десятивідсотковий податок на користь опозиційних сил. Чимало поляків, як повідомляв до царських установ тогочасний російський агент, «накопичилось» у місцевих німецьких колоніях, поляки їздили один до іншого у гості, мали таємні склади зброї у «погребях».⁶⁰ Отже, і в другій половині XIX ст. римо-католиків у краї чимало, питома вага їх були поляками. Оскільки серед інших конфесій краю католики вирізнялись своїми етнічними характеристиками (приміром, росіяни, малороси, болгары, греки, серби, місцеві албанці, гагаузи сповідували православ'я; німці, швейцарці – належали до протестантських деномінацій), представників цієї конфесії у Подунав'ї цілком можна вважати окремою етноконфесійною групою, хоча у християнстві немає «ні Елліна, ні Іудея, ... варвара, Скіфа, ... але всі і у всьому Христос».

Подальші дослідження у контексті розглядуваної проблеми потрібно, на нашу думку, зосередити у напрямку з'ясування особливостей обрядового та соціального життя громад іудеїв, вірмено-григоріан та католиків Подунав'я. Без цього уявлення про унікальний мультикультурний простір краю не буде повним, а місцева етноконфесійна палітра – яскравою та самобутньою.

- 1 Верховцева І. Г., Луцьова О. К. Південний захід Одещини у вимірі локалістики: питання топоніму // Матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (Переяслав-Хмельницький, 29–31 липня 2012 р.). – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 49.
- 2 Верховцева І. Г. Природно-географічні фактори соціокультурного розвитку Українського Придунав'я // Вестник гуманітарного наукового образования: Научно-практический журнал. – 2011. – Ноябрь. – № 11 (13). – С. 6.
- 3 Верховцева І. Г. Християнське насліддя Українського Придунав'я і регіональна ідентичність населення краю // Михаїло-Архангельські читання: Сборник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції 17 листопада 2011 г. – Рыбниця: Рыбницький філіал ПГУ ім. Т. Г. Шевченка, 2011. – С. 38.
- 4 Див., зокрема: Пригарин А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. – Одесса–Измаил–Москва, 2010. – 528 с.; Верховцева І. Г., Пригарин О. А. Християнська спадщина Українського Подунав'я // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Кн. 1. – Львів: Логос, 2012. – С. 107–115.; Верховцева І. Г. Церковно-освітня діяльність

- у Подунав'ї в другій половині XIX – на початку XX ст. // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Кн. 1. – Львів: Логос, 2013. – С. 453–460; Верховцева І. Г. Українське Подунав'я в етноконфесійних слов'яно-романо-тюркських відносинах // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип. 32. – Ізмаїл, 2013. – С. 3–8.
- 5 Див., зокрема: Гончарук Т., Дружкова І. До історії переселення євреїв з Миколаєва до Ізмаїлу у 1830-х рр. (за матеріалами однієї зі справ Ізмаїльського архіву) // Південний Захід. Одесика. – Вип. 8. – Одеса: Печатний дом, 2009. – С. 134–140.; Брик Е. П. Евреи Юга Бессарабии: этнографические и исторические аспекты. – Кишинёв, 2010. – 100 с.; Верховцева І. Г. Євреї та вірмени в Українському Подунав'ї // Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід: Збірник наукових статей. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ», 2013. – С. 268–273.
- 6 Верховцева І. Г. Євреї та вірмени в Українському Подунав'ї // Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід: Збірник наукових статей. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ», 2013. – С. 270.
- 7 Павлов С. В., Мезенцев К. В., Любицева О. О. Географія релігій. – К.: АртЕк, 1999. – С. 111–112.
- 8 Там само. – С. 420.
- 9 Карпов С. П. Причерноморье как перекресток цивилизаций в Средние века. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Egipet/XV/Kalkaschandi/pred2.htm>.
- 10 Верховцева І. Г. Євреї та вірмени в Українському Подунав'ї // Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід: Збірник наукових статей. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ», 2013. – С. 278.
- 11 Полевой Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв. – Кишинев: Штиинца, 1979. – С. 168.
- 12 Верховцева І. Г. Євреї та вірмени в Українському Подунав'ї // Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід: Збірник наукових статей. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ», 2013. – С. 279.
- 13 Верховцева І. Г. Колонізація вірменами Подунав'я // Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (30–31 липня 2013 р.): Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 62.
- 14 Верховцева І. Г. Євреї та вірмени в Українському Подунав'ї // Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід: Збірник наукових статей. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ», 2013. – С. 271.
- 15 ПЗЗ РІ-І. – Т. XXXV. – № 25357. – С. 223.
- 16 Верховцева І. Г. Православна церква в етносоціокультурному житті Південної Бессарабії: перспективи досліджень // II Міжнародна науково-практична конференція «Східні і західні слов'яни. Теорія і практика перекладу» (Дніпродзержинськ, 24–25 березня 2009 р.) – Дніпропетровськ, 2009. – С. 50.
- 17 ПЗЗ – І. – Т. XXXII. – № 25248. – С. 443.
- 18 Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (Далі – КУІА). – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 527. – Арк. 6.
- 19 Наулко В. Формування сучасного етнічного складу населення України //

- Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність. – К.: Головне, спеціальне видавництво літератури мовами національних меншин України, 2001. – С. 25.
- 20 КУІА. – Ф. 514. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 224зв.; 237.
 - 21 Там само. – Ф. 5. – Оп. 3. – Спр. 119. – Арк. 3.
 - 22 Там само. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 447. – Арк. 40–41.
 - 23 Там само. – Ф. 537. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 1-1зв.
 - 24 Державний архів Одеської області (Далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 215. – Спр. 24. – Арк. 26.
 - 25 Гончарук Т., Дружкова І. До історії переселення євреїв з Миколаєва до Ізмаїлу у 1830-х рр. (за матеріалами однієї зі справ Ізмаїльського архіву) // Південний Захід. Одесика. – Вип. 8. – Одеса: Печатный дом, 2009. – С. 135.
 - 26 КУІА. – Ф. 779. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 16.
 - 27 Там само. – Ф. 537. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 1.
 - 28 Там само. – Ф. 245. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 3.
 - 29 ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 215. – Спр. 24. – Арк. 26.
 - 30 Аккерман. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bessarabia.ru/acserman.htm>.
 - 31 Измаил. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bessarabia.ru/ismael.htm>.
 - 32 КУІА. – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 8зв.
 - 33 Шевчук-Бела Я. В. Особливості правоположення єврейського населення Півдня України в законодавстві Російської імперії в XVIII–XX століттях // Митна справа. – 2006. – № 1 (43). – С. 73.
 - 34 КУІА. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 344. – Арк. 4.
 - 35 Там само. – Спр. 186. – Арк. 1.
 - 36 Там само. – Спр. 658. – Арк. 2–3.
 - 37 Там само. – Спр. 240. – Арк. 4.
 - 38 Там само. – Арк. 11.
 - 39 Там само. – Спр. 597. – Арк. 10.
 - 40 Там само. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 17.
 - 41 Там само. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 320. – Арк. 1–11.
 - 42 Там само. – Спр. 558. – Арк. 116.
 - 43 ПЗЗ – І. – Т. XXXII. – № 25248. – С. 443.
 - 44 КУІА. – Ф. 514. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 66.
 - 45 Там само. – Арк. 5зв.
 - 46 Там само. – Ф. 661. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 5.
 - 47 Там само. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 447. – Арк. 40–41; Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 8зв.; Ф. 93. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 11.; Ф. 93. – Оп. 1. – Спр. 95. – Арк. 25.
 - 48 Там само. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 469. – Арк. 6.
 - 49 Там само. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 527. – Арк. 12.
 - 50 Там само. – Ф. 661. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 5-8.
 - 51 Там само. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 243. – Арк. 1.
 - 52 Там само. – Спр. 527. – Арк. 6.

- 53 Там само. – Спр. 527. – Арк. 24.
54 Там само. – Арк. 27.
55 Там само. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 527. – Арк. 4.
56 Там само. – Арк. 4, 66.
57 Там само. – Арк. 75.
58 Там само. – Ф. 56. Оп. 1. – Спр. 527. – Арк. 33–45.
59 Там само. – Ф. 322. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 55.
60 ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – Спр. 430. – Арк. 48–49.

Summary

Irina Verkhovtseva

The Jews, the Armenian-Gregorians and Catholics in the Danube Region (19 century)

The ethno-religious groups of the Jews, the Armenian-Gregorians and Catholics of the Ukrainian Danube Region are characterized in the context of socio-cultural development of the region in the nineteenth century.

Keywords: the Jews, the Armenian-Gregorians, the Catholics, the Ukrainian Danube Region, the ethno-religious groups

Юлія Негода

Повне зібрання законів Російської імперії як джерело з правового статусу лютеранської та католицької церков Півдня України (друга половина XVIII–XIX ст.)

Запропоновано аналіз законодавчих актів Російської імперії як джерела для вивчення історії віросповідання лютеран та католиків Півдня України. Подано огляд законодавчих актів. Простежено особливості церковної організації та системи управління католицьких та лютеранських громад. Розглянуто правовий статус лютеранських і католицьких церков Півдня України. Визначено ставлення царського уряду до католиків та лютеран Півдня України. Проаналізовано законодавчі акти, які відображали конфесійну політику Російської імперії щодо неправославного населення України.

Ключові слова: законодавчі акти, конфесійна політика, віросповідання, католики, лютерани

Релігія як соціокультурний феномен є важливим чинником, що позначає ідентичність українця, його ставлення до цілого ряду історичних, культурних, політичних явищ, а релігійна спадщина минулого ще й досі відчутно впливає на політичні та суспільні процеси, що відбуваються в Україні.